

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مرکز قزوین

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات فارسی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه علمی زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه

بررسی و تحلیل مفاخره در آثار شعرای سبک آذربایجانی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر علی محمدی

استاد مشاور:

سرکار خانم دکتر شاه حسینی

نگارش:

عزیز مرادی

خرداد ماه ۱۳۹۱

تقدیر و سپاسگزاری

حمد و سپاس خدای را که هر آن چه هست از اوست. به یاری خداوند، اکنون که این رساله به سرانجام مقصود خود نایل گردیده است و در تهیه ی این پایان نامه تنی چند از استادان و سروران گرانقدر قبول زحمت نموده که جای دارد از همه ی آنان به ویژه از استاد نیکو سیرت جناب آقای دکتر علی محمدی که راهنمایی این تحقیق را با سعه ی صدر پذیرفته و همچنین از استاد مشاور سرکار خانم دکتر شاه حسینی که جای جای با تذکرات سودمندشان در رفع نقایص پایان نامه کوشیدند. و همچنین استاد عالی قدر جناب آقای دکتر منصور پیرانی که الطاف ایشان مدام شامل حال این حقیر گردیده است، بر خود فرض می دانم، تا کمال سپاسگزاری را داشته باشم و از درگاه خداوند، بزرگ پیروزی و موفقیت روزافزونشان را خواهانم.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
پیشگفتار	۲

فصل اول: نگاهی اجمالی به کلیات مفاخره در ادبیات فارسی

بخش اول: تعریف مفاخره

- تعریف مفاخره	۷
- یاد داشته‌ها	۹

بخش دوم: خاستگاه مفاخره در شعر فارسی

- خاستگاه مفاخره در شعر فارسی	۱۱
۱- تأثیر شعر شاعران عرب بر مفهوم شعر فارسی	۱۱
۲- حکومت‌های استبدادی	۱۵
۳- عوامل روانشناختی	۱۶
۴- آگاهی از علوم	۱۹
۵- رقابت با شاعران معاصر دیگر و دفاع از شعر خود و جلب توجه ممدوح	۲۰
۶- یاد داشته‌ها	۲۲

بخش سوم: مفاخره عنصر منفی یا عنصر مثبت در شعر فارسی و رابطه‌ی مفاخره با حماسه و هجو

۱- مفاخره عنصر منفی یا مثبت در شعر	۲۴
۱-۱- مفاخره به عنوان یک عنصر مثبت در شعر	۲۴
۱-۲- مفاخره به عنوان یک عنصر منفی در شعر	۲۶

- ۲-رابطه ی مفاخره با حماسه و هجو ۲۸
- ۲-۱-رابطه ی مفاخره با حماسه ۲۸
- ۲-۲-رابطه ی مفاخره و هجو..... ۳۰
- ۲-۳- نمونه ی قصیده ی هجویه..... ۳۷

بخش چهارم: ساختمان اشعار حاوی مفاخره

- ساختمان اشعار حاوی مفاخره..... ۴۰
- ۱- قالب قصیده..... ۴۰
- ۲-قالب مثنوی..... ۴۲
- ۳-قالب غزل..... ۴۳
- ۴-قالب رباعی..... ۴۴
- ۵-قالب قطعه ۴۴
- ۶-ترجیع بند ۴۴
- قصیده ی فخریه از خاقانی..... ۴۵
- قصیده ی فخریه از اثیر الدین اخیسکتی..... ۴۶
- نمونه مثنوی فخریه از نظامی..... ۴۷

بخش پنجم: مفاخره به عنوان یک سنت ادبی در شعر فارسی

- مفاخره به عنوان یک سنت ادبی در شعر فارسی..... ۵۰
- ۱- نمونه هایی از مفاخرات رودکی..... ۵۰
- ۲- نمونه هایی از مفاخرات حکیم ابوالقاسم فردوسی ۵۲
- ۳- نمونه هایی از مفاخرات ناصر خسرو قبادیانی..... ۵۳
- ۴- نمونه هایی از مفاخرات سنایی..... ۵۶
- ۵- نمونه هایی از مفاخرات عطار ۵۹

فصل دوم: نگاهی به اوضاع سیاسی و اجتماعی قرن ششم و تحلیل سبک آذربایجانی

– بخش اول: اوضاع سیاسی، اجتماعی، دینی، علمی و ادبی آذربایجان در قرن ششم

- ۱- اوضاع سیاسی..... ۶۶
- ۲- اوضاع اجتماعی..... ۶۷
- ۳- اوضاع دینی و مذهبی ۶۸
- ۴- اوضاع علمی و ادبی..... ۶۸

– بخش دوم: سبک آذربایجانی

- سبک آذربایجانی ۷۰
- ویژگی‌های سبک آذربایجانی..... ۷۲

فصل سوم: مفاخرات شاعران سبک آذربایجانی

– بخش اول: بررسی و تحلیل مفاخرات خاقانی

- ۱- نگاهی گذرا به زندگی خاقانی..... ۷۷
- ۲- آثار خاقانی ۷۸
- ۳- ممدوحان خاقانی..... ۷۸
- ۴- بررسی مفاخره در شعر خاقانی..... ۷۹
- ۴-۱- مفاخرات شعری ۷۹
- ۴-۲- مفاخرات غیر شعری ۱۰۳
- ۵- یادداشت ها ۱۰۶

– بخش دوم: بررسی و تحلیل مفاخرات نظامی

- ۱- مختصری از زندگینامه حکیم نظامی..... ۱۰۸

- ۲- آثار نظامی..... ۱۰۸
- ۳- ممدوحان نظامی..... ۱۰۹
- ۴- بررسی مفاخره در شعر نظامی ۱۰۹
- ۴-۱- مفاخرات شعری..... ۱۰۹
- ۴-۲- مفاخرات غیر شعری..... ۱۲۶
- ۵- یاد داشت ها ۱۳۱

– بخش سوم: بررسی و تحلیل مفاخرات مجیر الدین بیلقانی

- ۱- نگاهی گذرا به زندگی مجیر الدین بیلقانی..... ۱۳۳
- ۲- آثار مجیر الدین بیلقانی..... ۱۳۴
- ۳- ممدوحان مجیر الدین بیلقانی..... ۱۳۴
- ۴- بررسی مفاخره در شعر مجیر الدین بیلقانی..... ۱۳۴
- ۴-۱- مفاخرات شعری..... ۱۳۴
- ۴-۲- مفاخرات غیر شعری..... ۱۴۴
- ۵- یاد داشت ها ۱۴۶

– بخش چهارم: بررسی و تحلیل مفاخرات اثیر الدین اخسیکتی

- ۱- نگاهی گذرا به زندگی اخسیکتی..... ۱۴۸
- ۲- آثار اخسیکتی..... ۱۴۸
- ۳- ممدوحان اخسیکتی ۱۴۸
- ۴- بررسی مفاخره در شعر اخسیکتی ۱۴۹
- ۴-۱- مفاخرات شعری ۱۴۹
- ۴- ۲- مفاخرات غیر شعری..... ۱۶۰

– بخش پنجم: بررسی و تحلیل مفاخرات فلکی شروانی

- ۱- نگاهی گذرا به زندگی فلکی شروانی..... ۱۶۴
- ۲- آثار فلکی شروانی..... ۱۶۵
- ۳- ممدوحان فلکی شروانی..... ۱۶۵
- ۴- بررسی مفاخره در شعر فلکی شروانی..... ۱۶۵
- ۴-۱- مفاخرات شعری..... ۱۶۵
- ۴- ۲- مفاخرات غیر شعری..... ۱۶۹

فصل چهارم: تحلیل و بررسی مفاخره در شعر سبک آذربایجانی

– بخش اول: تحلیل و بررسی مفاخرات شعری

- ۱- فخر به سخن..... ۱۷۴
- ۶-۱- تشبیه خود به پرندگان خوش آواز و بلند پرواز و کمیاب..... ۱۸۳
- ۷-۱- تشبیه شعر خود به فلزات گرانبها و کمیاب..... ۱۹۳
- ۸-۱- تشبیه خود به عطارِ (دبیرِ فلک)..... ۲۰۰
- ۲- فخر به برتری از شاعران عرب و شاعران قبل از سبک آذربایجانی..... ۲۰۲
- ۱-۲- شاعران عرب..... ۲۰۲
- ۲-۲- شاعران قبل از سبک آذربایجانی..... ۲۰۹
- ۳- ادعای سحر و معجزه بودن شعر..... ۲۱۴

– بخش دوم: تحلیل و بررسی مفاخرات غیر شعری

۱- فخر به خانواده خود ۲۲۹

۲- فخر به آگاهی از علوم و مذاهب ۲۲۳

– بخش سوم : مفاخره ها از دیدگاه نقد ادبی

– مفاخره از دیدگاه نقد ادبی ۲۴۵

۱- مفاخره از دیدگاه نقد روانشناسی ۲۴۵

۲- مفاخره از دیدگاه نقد ذوقی ۲۵۶

۳- مفاخره از دیدگاه نقد اجتماعی ۲۵۹

۴- مفاخره از دیدگاه نقد اخلاقی ۲۶۰

۵- یاد داشت ها ۲۶۲

فصل پنجم: نتیجه گیری

– نتیجه گیری ۲۶۴

۱- مفاخره ابزار تدافعی شاعر ۲۶۴

۲- مفاخره ابزار تهاجمی شاعر ۲۶۶

– فهرست منابع و مأخذ ۲۶۹

– پیوست ها

– فهرست آیات قرآن کریم ۲۷۴

– فهرست احادیث ۲۷۶

– چکیده

مفاخره و خودستائی یکی از انواع ادبی است که در آثار شاعران ادبیات فارسی نمود دارد. ونیز یکی از موضوعات مهم و برجسته‌ای است که بخش قابل توجهی از شعر فارسی را به خود اختصاص داده است. اصیل ترین مفاخرات موجود در ادبیات فارسی را در آثار شاعران سبک آذربایجانی می توان دید. به یقین هر شاعری تحت تاثیر مسائل اجتماعی و سیاسی و مذهبی زمان خود از مفاخره در راه دستیابی به اهداف و خواسته‌های خود بهره برده است. مفاخره گاهی ابزار تدافعی و گاهی نیز ابزار تهاجمی شاعر در برابر موقعیتها و وضعیتهای مختلف است. شاعر با شعرش خواسته های درونی خود را بروز داده، آنچه را که می‌پسندد و در دل به آن ایمان دارد به نمایش می گذارد. رساله حاضر به تحلیل و بررسی مفاخره در سبک آذربایجانی می پردازد. از بین شاعران این سبک به پنج تن از معروفترین آن ها یعنی خاقانی، نظامی، مجیر الدین بیلقانی، اثیر الدین اخسیکتی و فلکی شروانی انتخاب گردیده و پس از بیان علل مفاخره گویی به زمینه های فخر آن ها توجه گردیده و با آوردن نمونه های شعری از دیدگاه نقد ادبی بررسی شده است. آن چه که روشن است، بیشترین فخر شاعران سبک آذربایجانی به سخن و قریحه ی شعر سرایی است. که ما ابعاد این موضوع و دلایل تفاخر شاعر به کلامش را به تفصیل بیان کرده ایم. در آثار این شاعران مفاخره های برجسته ی دیگری نیز دیده می شود که ما آن ها را تحت عنوان مفاخرات غیر شعری بررسی کرده ایم. آنچه که از خلال این سطور می توان به آن پی برد این است که در واقع باید ارتباطی میان خود ستایی و مسائل زمان شاعر جستجو کرد تا به چگونگی و انواع مفاخرات آن ها پی برد و در صدد توجیه این مفاخرات برآمد.

– واژگان کلیدی:

مفاخره، نقد ادبی، خاقانی، سبک آذربایجانی، ارزش روانشناختی.

پشگفتار

پیشگفتار

۱) بیان مسأله

برترین شاعران مفاخره گوی تاریخ ادبیات فارسی، در سبک آذربایجانی قرار دارند، بررسی و تحلیل مفاخره در آثار این شاعران می تواند مفید و نتایج آن ارزشمند باشد. برای بررسی مفاخره در سبک آذربایجانی ابتدا باید به زمینه های اجتماعی، فکری و فرهنگی شاعر و نویسنده ای که در آن دوره زندگی می کرده است، پرداخت. و سپس بررسی خاستگاه مفاخره می تواند در این زمینه سودمند واقع شود نظر به اینکه نقطه آغاز سرایش مفاخره کدام قوم و ملتی هست و آن از چه زمانی در شعر فارسی نمود پیدا کرده است و تاثیرات اقلیمی و جغرافیایی چه مقدار در این زمینه دخیل است. و بعد از تبیین این مسائل، زمینه های فخر هر شاعر به طور جداگانه پرداخته می شود و حوزه ی فخر و دلایل آن تحلیل و بررسی و مشخص می گردد. و در این زمینه به دقت مشابه به های شعر و خود شاعر و اغراق های او در این زمینه روشن شده و دلایل گزینش آن بررسی می گردد. و در این راستا گذشته از تبیین زمینه های فکری، فرهنگی و اجتماعی مهمترین مستندات ما، آثار خود شاعران و نویسندگان می تواند باشد. سپس بررسی مفاخره با توجه به زمینه های فخر شاعر که بیانگر دیدگاه شاعر به خود و شعرش است، می تواند حاوی اطلاعات مناسب باشد، که خود به دو بخش اصلی، مفاخرات شعری و مفاخرات غیر شعری تقسیم می گردد. و نیز بررسی مفاخره به عنوان یک عنصر مثبت و یا منفی در شعر می تواند قابل بررسی باشد با توجه به اینکه فخر و خودستایی یک اخلاق منفی به شمار می رود آیا می تواند در شعر به عنوان یک نیروی مثبت برای آفرینش یک اثر ادبی باشد یا خیر؟ بررسی پیشینه مفاخره به عنوان یک سنت ادبی در شعر فارسی نیز قابل بررسی است. زیرا الگو گرفتن از گذشتگان چه از لحاظ فکری و چه از جنبه ی زبانی در ادب فارسی رایج بوده است. بررسی و تحلیل مفاخره از دیدگاه نقد ادبی نیز می تواند با اهمیت باشد زیرا مفاخره از لحاظ نقد روانشناسی و ذوقی، اخلاقی، اجتماعی و تاریخی درگیر است و لذا بررسی از این دیدگاه نیز کارگشا خواهد بود. زیرا خود شیفتگی و مفاخره گویی ارتباط مستقیمی با روان شناسی دارد. جایی که عقده های سرکوب شده ی شاعر سر باز کرده و خود را در شعر او نشان می دهد. خود شیفتگی می تواند نیرویی انگیزنده برای آفرینش یک اثر زیبای ادبی باشد. و دیگر زمینه ی بررسی ما در این جستار تفکیک زمینه های مفاخرات شعری و غیر شعری است.

۲) پرسش های تحقیق:

۱. ارزش و محتوای ادبی مفاخره در سبک آذربایجانی چگونه است؟
۲. ارتباط هجو و مدح با مفاخره های ادبی در چیست؟ و ابیات مفاخره در کدام قسمت تنه ی یک شعر حاوی مفاخره قرار می گیرد؟
۳. سنت ادبی و شعر جاهلی عرب چه نقشی در به وجود آمدن مفاخره های ادبی در سبک آذربایجانی دارد؟
۴. بین مفاخره های ادبی و بحث خود مداری چه ارتباطی وجود دارد؟ و حکومت های استبدادی چه نقشی در به وجود آمدن مفاخره های ادبی دارد؟

۵. مفاخره های ادبی را از نظر روانشناختی چگونه می توان بررسی کرد؟

۲) فرضیه ها:

۱. به نظر می رسد مفاخره های ادبی در سبک آذربایجانی ارزش نقد ادبی داشته و از نظر محتوایی ارزشمند هستند.
۲. این گونه می نماید که مفاخره های ادبی غالباً محتوای تدافعی، تهاجمی داشته و هجو و مدح ابزاری برای مفاخره محسوب می شود و این مفاخرات غالباً در ابیات پایانی صورت می گیرد.
۳. گویا سنت ادبی یکی دیگر از عوامل ایجاد مفاخره بوده و مفاخره های ادبی در سبک آذربایجانی ارتباط تنگاتنگی با مفاخرات اشعار جاهلی اعراب دارد.
۴. فرض بر این است که بین مفاخره های ادبی و بحث خود مداری ارتباط تنگاتنگی وجود دارد. حکومت های استبدادی به عنوان عامل اصلی سیاسی - اجتماعی خود مداری ایرانیان هستند.
۵. گمان می رود مفاخره های ادبی از نظر روانشناسی قابل بررسی بوده و حسدورزیدن به جایگاه اجتماعی و اوضاع اقتصادی شاعران گذشته و داشتن عقده ی حقارت از عوامل دیگر مفاخره است.

۳- هدف تحقیق:

- یافتن پاسخ به فرضیه ها، رد یا اثبات آنها از دیدگاههای مختلف، هدف این جستار است. و اهم آن بررسی و تحلیل مسائلی از قبیل:
۱. ارزش و محتوای ادبی مفاخره در سبک آذربایجانی چگونه است؟
 ۲. ارتباط هجو و مدح با مفاخره های ادبی در چیست؟ و ابیات مفاخره در کدام قسمت تنه ی یک شعر حاوی مفاخره قرار می گیرد؟
 ۳. سنت ادبی و شعر جاهلی عرب چه نقشی در به وجود آمدن مفاخره های ادبی در سبک آذربایجانی دارد؟
 ۴. بین مفاخره های ادبی و بحث خود مداری چه ارتباطی وجود دارد؟ و حکومت های استبدادی چه نقشی در به وجود آمدن مفاخره های ادبی دارد؟
 ۵. مفاخره های ادبی را از نظر روانشناختی چگونه می توان بررسی کرد؟
- است که یافتن پاسخ مناسب و در خور آن از اهداف اساسی ما بوده، و هرگز محور مطالعات خود را به موضوعات بیان شده محدود نخواهیم کرد. زیرا امکان دارد که در فرایند جستجوی جواب به مسائل حواشی نیز پرداخته شود که به یافته ی جدیدی در این زمینه منجر گردد.

۴- اهمیت تحقیق:

مفاخره های ادبی به عنوان یک فن شعری و نوع ادبی بیانگر بسیاری از مسائل فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و مذهبی است. بررسی و تحلیل محتوای مفاخره و تأمل و مطالعه در زوایای آثار شعرا می تواند بسیاری از مسائل نهفته در اندیشه شعرا و مسائل اجتماعی، سیاسی و مذهبی روز شاعر را آشکار کند. از جمله مواردی که می توان در تحلیل مفاخره ها به آن دست یافت: ارزش نقد ذوقی شاعر، آرزو ها و آرمانهای شاعر، پایگاه اجتماعی شاعر، حسد، عقده ها و سر خوردگیهای شاعر، خود مداری و خود ستایی از دیدگاه روانشناسی و غیره.

۵- تاریخچه تحقیق:

در زمینه ی پیشینه ی تحقیقات صورت گرفته در نوع ادبی « مفاخره » تحقیقات و پژوهشهای پراکنده ای صورت گرفته است. یک مورد پایان نامه با عنوان (بازتاب اندیشه در مفاخرات شاعران بزرگ ادب فارسی تا قرن ششم هجری قمری) که توسط خانم مریم محمودی از دانشکده ادبیات دانشگاه اصفهان ۱۳۷۶/۱۲/۲۷ صورت گرفته است. که در آن به آثار شاعران بزرگی چون فردوسی، سعدی حافظ، نظامی، خاقانی و سنایی پرداخته شده است. ویا مقالات کوچکی در برخی از مجلات آمده است، مانند، «خودستایی شاعران» از علی اکبر فرزام پور که در شهریور ۱۳۵۴ در مجله ی «یغما» - شماره ۳۲۴ به چاپ رسیده است. که اختصاص به مفاخره در کل ادبیات فارسی دارد و نیز اشاره های کوتاهی در کتابهای مرجع در مورد مفاخره آمده است مانند مقاله ای، زیر کلمه ی (مفاخره) در کتاب فرهنگ اصطلاحات ادبی تالیف سیما داد ویا توضیحاتی که شمیسا در ذیل کلمه ی «مفاخره» در کتاب انواع ادبی خود آورده است. ویا توضیحات اندکی که در بعضی فرهنگها آمده است. ولی تا به امروز پژوهش کاملی در باره ی مفاخره در سبک آذربایجانی صورت نگرفته است. واین رساله می تواند فتح بایی در بحث مفاخره و نیز مفاخره در سبک آذربایجانی باشد.

۶- روش تحقیق:

از آنجا که معیار پژوهش این تحقیق بررسی مفاخره در سبک آذر بایجانی است. بنا براین مهمترین منبع این جستار دیوان شاعران مد نظر است. در کنار آن برای ثبت هرچه بیشتر اطلاعات، کتابها و مقالات جنبی بسیاری نیز مورد مطالعه و فیش برداری قرار می گیرد. شیوه ی جمع آوری اطاعات به صورت مطالعه ی انفرادی و شیوه ی کتابخانه ای و فیش برداری از اسناد و مدارک صورت گرفته است.

۷- کار برد نتایج تحقیق:

یافته ها و نتایج این تحقیق می تواند به صورت تحقیقی مستقل و ذخیره ی فرهنگی در اختیار کتابخانه ها، مراکز تحقیقاتی و دانشگاهی، دانشجویان و علاقمندان پژوهشها ی سبک شناسی و نقد ادبی قرار گیرد و در شناخت ویژگیها ی سبکی و نقد ادبی به آن ها یاری برساند. این تحقیق می تواند به عنوان منبعی برای نگارش مقالات و تحقیقاتی راجع به نقد ادبی، سبک شناسی و روانشناسی مفاخره مورد استفاده قرار گیرد ویا زوایای تاریکی که تاکنون کسی به آن نپرداخته بود را برای محققان آینده روشن کند.

فصل اول

نگاهی اجمالی

به

کلیات مفاخره در ادبیات

فارسی

بخش اول

تعریف مفاخره

۱- تعریف مفاخره:

مفاخره در لغت عبارت است از «نازش و بر یک دیگر بالیدن و اظهار بزرگی و مناقبت در حسب و نسب و جز آن» (لغت نامه دهخدا، ذیل واژه) و «نبرد کردن و برابری نمودن در فخر و بر هم دیگر نازیدن (متهی الارب، ذیل واژه) و در اصطلاح «به اشعاری اطلاق می شود که شاعر در مراتب فضل و کمال و سخن دانی و تخلق به اخلاق حمیده و ملکات فاضله از حیث علو طبع و عزت نفس و شجاعت و سخاوت و امثال آن و احیاناً افتخارات قومی و خانوادگی و به طور خلاصه در شرف و نسب و کمال خویش سروده است» (موتمن، ۱۳۶۴: ۲۵۸). و نیز در کتاب اصطلاحات ادبی در زیر واژه ی مفاخره آمده است «مفاخره در لغت به معنی غالب شدن در فخر، فخر کردن، اظهار بزرگی کردن، به خود بالیدن، فخر، مباحات، نازش. مفاخره شعری را گویند که شاعر در مراتب فضل و کمال، علو طبع، عزت نفس، شجاعت، سخاوت، افتخارات قومی و خانوادگی، و در شرح نسب و کمال حسَب خویش سروده است. این قسم شعر یکی از انواع مهم شعر عرب در دوران جاهلیت بوده است «فصحای عرب به قصاید سبعیات مفاخرت می کردند» (لباب الباب)، در ادبیات فارسی این قسم مفاخره تا قرن چهارم و پنجم هجری جز در حماسه و اشعار پهلوانی، آن هم از زبان پهلوانان، رواج نداشت. اما از قرن ششم به بعد به لحاظ نفوذ ادبیات عرب، مفاخره و خود ستایی به شعر فارسی راه یافت و در شمار انواع شعر فارسی در آمد (د/د، ۱۳۶۸، ۴۴۴).

سیروس شمیسا در باره ی مفاخره گفته است: «مفاخره از فروع حماسه است زیرا بنای آن بر اغراق در باب صفات نیکو و ذکر اعمال پهلوانی است و می توان گفت که در مفاخره شاعر می خواهد خود را انسان ما فوق طبیعی قلمداد کند... در حماسه معمولاً پهلوانان شروع به رجز خوانی می کنند که آن هم در حقیقت مفاخره است. اما مفاخره به صورت مستقل هم وجود دارد، یعنی شعری که شاعر در آن از آغاز تا پایان به وصف کمالات و فضایل خود پردازد. در مفاخره معمولاً به بزرگان معاصر و سلف نیز تعریضی می کنند.» (شمیسا، ۱۳۸۳، ۲۳۹).

مفاخره در شعر از موضوعات عمده ای است که از آغاز زیر نفوذ شعر عربی، وارد شعر فارسی گردید. حبّ ذات و خود خواهی غریزی در وجود همه انسان ها هست و هرکس می خواهد برتری خود را به نوعی به رخ دیگران بکشد. اگر باور داشته باشیم که حبّ ذات و خویشتن خواهی در بشر امری است غریزی ناگزیر باید بپذیریم که این میل باطنی در افراد مختلف جلوه های گوناگونی دارد و هرکس به طریقی خاص از جمله از راه نطق و بیان آن را ابراز می کند و بدین ترتیب

خودستایی و عرضه ی هنر تا آن جا که به افراط و گزافه گویی نکشد امری است طبیعی و فقیر و غنی، عارف و عامی و زاهد و دنیا دار در آن شریکند.» (فرزام پور، ۱۳۵۴: ۳۷۴).

مفاخره و خودستایی یکی از موضوعات مهم و برجسته‌ای است که بخش قابل ملاحظه‌ای از شعر فارسی را به خود اختصاص داده است. و این نوع ادبی اختصاص به زبان فارسی و عربی ندارد، بلکه در شعر شاعران غربی نیز دیده می شود. [۱] *مفاخره در واقع از گونه های ادبی است که در آثار منظوم و مثنوی شعرا و نویسندگان نمود دارد و در هر روزگاری، رنگی خاص می پذیرد و نمی تواند از تأثیرهای زمانی و مکانی به دور باشد. به یقین هر شاعری تحت تاثیر مسائل اجتماعی و سیاسی و مذهبی زمان خود از مفاخره در راه دستیابی به اهداف و خواسته‌های خود بهره برده است. مفاخره را باید وسیله تدافعی و گاه تهاجمی شاعر در برابر موقعیتهای و وضعیتهای مختلفی دانست که طبع حساس او در قبول آنها تردید دارد و شاعر با شعر خود که زبان گویای اندیشه اوست آنچه را می پسندد و در دل به آن ایمان دارد را نشان می دهد.

* اعدادی که داخل [] گذاشته شده نشان دهنده ی توضیحاتی است که درباره ی آن مطلب به ترتیب شماره در قسمت یادداشت ها آمده است.

یاد داشت ها:

۱- «در ادبیات انگلیسی، مفاخره در ادبیات شفاهی و اشعار پهلوانی و حماسی معمول بوده است. برای نمونه، در حماسه بیوولف، متعلق به دوران انگلوساکسون، از این قسم مفاخرات یافت می شود. همچنین گفتار تیمور لنگ در نمایشنامه تیمور کبیر اثر کریستوفر مارلو شاعر و نمایشنامه نویس قرن شانزدهم از شمار مفاخرات است.

Jove viewing me in arms looks pale and wan
Fearing my power should pull him from his throne.
Where'er I come the Fatal sisters sweat
And grisly Death by running to and fro
To the their ceaseless homage to my sword.
And here in Afric where it seldom rains
Since I arriv'd with my triumphant host
Have swelling clouds drawn from wide-gasping wounds....

ترجمه:

خدایان، با دیدن سلیح من، رنگ از رخساره می گیرند
چرا که هراسان از آنند که قدرت من آنان را از تخت به زیر کشد
هر کجا بروم خواهران مرگ از ترس عرق می ریزند،
و مرگ مخوف، اینسو و آنسو می دود تا به شمشیر من به کرنش مدام بپردازد
و اینجا در آفریقا، از آن هنگام که من با سپاهیان ظفر مقدم پا نهادم
ابرهایی دارد که از شکاف بزرگ زخم ها آبیستن شده اند...» به نقل از: (داد، ۱۳۷۱، ۴۴۴ و ۴۴۵)

بخش دوم

خاستگاه مفاخره

در شعر فارسی